

Історія

УДК 94(477)"09":338.1:32:556.53

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18415805>

**Річка Желань (Борщагівка) в політичному і економічному житті
Київської Русі (IX-XIII ст.)**

Сухомлінов Вадим Максимович,

дослідник, призер III (обласного) етапу Всеукраїнських
учнівських олімпіад, ОЗО «Софіївсько-Борщагівський ліцей»

Софіївська Борщагівка, Київська область, Україна

<https://orcid.org/0009-0004-4309-5828>

Прийнято: 26.09.2025 | Опубліковано: 13.10.2025

***Анотація:** У статті розглянуто роль річки Желані (Борщагівки) у господарському, воєнно-стратегічному і торговельному житті Київської держави. Показано обставини заселення річки стародавнім населенням, особливості використання її потенціалу у будівництві укріплень та облаштуванні підступів до Києва, розкрито значення у протистоянні київських князів зовнішнім загарбникам. Особливу увагу приділено проблемі використання поріччя Борщагівки князівською владою з рекреаційною метою, розбудові торговельних шляхів, зародженню монастирського землеволодіння та господарств монастирів. Зроблено висновок, що річка Желань була важливим чинником у формуванні політичного, економічного простору Київської держави. Її ресурси, географічне розташування сприяли не лише розвитку господарства, а й забезпечували безпеку столиці. Річка*

ввійшла в оборонну систему Києва, була ареною значних історичних подій, що мали вплив на долю держави. Підкреслюється значення річки, як локальної водної артерії складового елемента державотворчих процесів у добу Київської Русі, розкривається її вплив на формування життєвого простору. Отримані результати відкривають перспективи для подальших студій господарсько-політичного значення малих річок у контексті історії Київської держави, що дозволить комплексно оцінити роль природніх факторів в розвитку середньовічного суспільства.

Ключові слова: річка Желань, Київська Русь, населення, князі, битва, торгівельні шляхи, мир, монастирі, Київ, урочище.

The Zhelan River (Borshchagovka) in the political and economic life of Kyivan Rus (IX–XIII centuries)

Vadym Sukhomlinov,

researcher, prize-winner of the III (regional) stage of the All-Ukrainian Student

Olympiads, "Sofiivska-Borshchagovka Lyceum"

Sofiivska Borshchagovka, Kyiv region, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0004-4309-5828>

Abstract: *The article examines the role of the Zhelany (Borshchahivka) River in the economic, military-strategic, and commercial life of the Kyivan state. The circumstances of the settlement of the river by the ancient population are shown, the features of the use of its potential in the construction of fortifications and the arrangement of approaches to Kyiv are revealed, and its significance in the opposition of the Kyivan princes to external invaders is revealed. Special attention*

is paid to the problem of the use of the Borshchahivka riverbed by the princely authorities for recreational purposes, the development of trade routes, the emergence of monastic land ownership and monastery farms. It is concluded that the Zhelany River was an important factor in the formation of the political and economic space of the Kyivan state. Its resources and geographical location contributed not only to the development of the economy, but also ensured the security of the capital. The river entered the defense system of Kyiv and was the scene of significant historical events that influenced the fate of the state. The importance of the river as a local water artery, a component of state-building processes in the era of Kyivan Rus, is emphasized, and its influence on the formation of living space is revealed. The results obtained open up prospects for further studies of the economic and political significance of small rivers in the context of the history of the Kyivan state, which will allow for a comprehensive assessment of the role of natural factors in the development of medieval society.

Keywords: *Zhelan River, Kyivan Rus, population, princes, battle, trade routes, peace, monasteries, Kyiv, site.*

Постановка проблеми. Україна вкрита мережею видатних природних явищ — високих гір, унікальних дерев, водоспадів, а також великих і малих річок, які часто персоніфікуються, стають об'єктами особливого пошанування й звеличення. Вони є невід'ємним складником не лише географічного середовища країни, а й визначали розвиток її економіки, політичного життя, формували свідомість населення, яке безпосередньо з ними контактувало та поширювало їхній вплив у певні історичні періоди. Природний і історико-культурний ландшафт Київщини, у свою чергу, насичений мережею малих річок, серед яких важливу роль відіграє річка Борщагівка. Протягом століть вона згадувалася під різними назвами: Желань, Нова Гребля, Борщагівка.

Вивчення історико-культурної ролі малих річок України має велике наукове, світоглядне й практичне значення.

Незважаючи на наявність публікацій, роль річки Борщагівки досі не стала предметом окремого узагальненого дослідження, зокрема у вивченні її впливу на формування матеріальної й духовної культури населення південно-західної Київщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика історичної ролі річки Желані розглядалась в кількох дослідницьких напрямках. На заселення берегів річки стародавнім населенням проливають світло роботи археологів. І. Готуна та О. Казимира [4]. Умови життя стародавнього населення розглянув М. Гунь [5], [6]. Літописні свідчення про річку Желань зосереджені у виданні «Літопис руський» (переклад Л. Махновця) [9]. Військово-політична та економічна історія річки знайшла згадки у роботах Б. Рибаківа [16] і П. Толочка [19], де підкреслювалося значення річки в господарському і політичному житті стародавнього Києва. У роботах О. Моці розглянута роль річки Желані у формуванні Волинського торгового шляху, динаміку. Показані особливості прокладання середньовічних доріг [12], [13]. Дослідники І. Мовчан та Ю. Писаренко [11] акцентували увагу на ролі річки Желані в системі господарського функціонування околиць Києва. Першими з науковців, хто з'ясував етапи заселення долини р. Желані був В. Хвойка [20] у роботах якого були зафіксовані умови життя трипільського населення на берегах річки. Науковий доробок І. Чернякова доповнює обставини заселення берегів річки [22]. Важливими для з'ясування обставин перебування річки у сфері дипломатичних відносин мали дослідження істориків церкви та мистецтвознавців. Питання наукового аналізу графіті Софії Київської, де був зафіксований спогад про мир на Желані є праця С. Висоцького [3]. У роботах В. Русанівського розглянуто особливості зародження монастирського землеволодіння [18].

Отже, зазначимо, що наявні праці зосереджені переважно на вузькі аспекти (археологічному, церковному) і не охоплюють проблему цілісно. В українській історіографії відсутні праці, де б інтегрувалися дані про заселення, оборонно-стратегічне значення, господарське освоєння та монастирське землеволодіння поріччя річки Желані. Саме ця прогалина і зумовила актуальність і наукову новизну пропонованого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність окремих досліджень з історії річки Желань, окремі аспекти залишаються малодослідженими. Зокрема, поза увагою є важлива проблема, як взаємозв'язок природного середовища із суспільними процесами Київської Русі, а також питання інтеграції поріччя в систему оборони Києва у політичних відносинах у періоди міжусобиць і зовнішніх загроз. Потребує окремого осмислення також вплив річки на формування торговельних шляхів та розвиток сільського господарства, ремесел і промислів, а також перехід від князівського до монастирського землеволодіння. Таким чином, загальною історіографічною проблемою залишається цілісне з'ясування ролі річки Желань як багатофункціонального елементу політичного, економічного й культурного життя Київської Русі.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження ролі річки Желань у житті Київської Русі (IX–XIII ст.).

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- Проаналізувати процеси заселення поріччя річки Желані давнім населенням та їхнього впливу на формування передмість Києва.
- Розкрити значення річки у системі оборонних заходів та дипломатичній політиці києворуських князів;
- Висвітлити обставини ходу битв і мирних угод, що відбувалися на берегах Желані, та їхнього впливу на політичну ситуацію;

- Дослідити роль річки у формуванні торговельних шляхів і господарського освоєння прилеглих територій;
- Простежити процес зародження та розвитку монастирського землеволодіння на берегах річки та його значення для економіки Київської держави.

Результати дослідження здобувалися внаслідок застосування низки дослідницьких методів.

Історико-генетичний метод дослідження дозволив у хронологічній послідовності відобразити процеси, які були пов'язані з появою на берегах річки перших землеробських поселень, до використання її гирла з політичною й економічною метою в умовах києворуської державності, а також у середньовічну й модерну добу.

Порівняльно-історичний метод дав змогу порівняти дані, що стосувалися річки Желань (Борщагівка) у різних історичних джерелах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заселення берегів річки Желань стародавнім населенням відбувалося поступово, протягом тривалого часу. Згідно археологічних даних, отриманих видатним українським археологом В. В. Хвойком, на берегах р. Желані (Борщагівка) існували поселення трипільської культури, яка виникла в добу неоліту (IV–III тис. до н. е.) [20, с. 76–88]. Хоча перші поселення на річці почали з'являтися в I тисячолітті до н. е. Археологи відносять їх до поселень, що були пов'язані з культурою підгірців. Поселення розташовувалися вздовж русла річки на зручних підвищеннях, які захищали їх від підтоплення, і мали вигляд переважно надзаплавних терас. Важливість цих знахідок підтверджується й сучасними історіографічними дослідженнями, зокрема у працях І. Чернякова, який відзначав внесок Хвойки у становлення археологічної науки та вивчення ранньої історії Києва й його околиць [22, с. 118].

Господарська діяльність стародавнього населення в поріччі Желані, стала економічною основою господарства Київської держави. Наявність глини та алювіальних відкладів зумовила розвиток гончарства, а родючих чорноземів — рільництва. Поселення склалися з об'єктів житлової та побутово-господарської забудови; мало місце вуличне планування. Вулиці формувалися відповідно терас ґрунтових доріг, які прокладалися у процесі ведення господарств, зокрема, вирощування сільськогосподарських культур. Житло зводилося здебільшого глинобитне, у формі напівземлянок (з заглиблень у землю) з каркасом із дерева, який обмазувався глиною. Дах житла зазвичай був з очерету або соломи. Таке житло добре зберігало тепло та захищало від вітру. Для нього властивим було чітке планування. Всередині житла, крім житлового простору, розміщувалася піч для приготування їжі та випалювання посуду, зерносховища та сховища для продуктів харчування. Серед побутових і господарських об'єктів значну частину займали споруди, пов'язані з виробництвом чорної металургії, лісового промислу та обробки бурштину. За висновками археологів, «споруди характеризувалися не лише певним напрямом економічної діяльності давньої людини чи особливостями побутової культури, а слугували показником знань в архітектурі і техніці рівня розквіту будівельної справи» [4, с.53-67].

Археологічні дані підтверджують, що давнє населення поселень поріччя Борщагівки займалося широким колом господарських напрямів, зокрема, ремеслами, виготовляло посуд і освоювало виробництво спочатку кістяних, а потім кам'яних знарядь. У житлах давнього населення широко використовувалося освітлення, як ключовий елемент повсякденного життя. Найбільш поширеними освітлювальними приладами були світильники, свічники та тримачі для скріпок. За археологічними даними, населення користувалося приладами, що привозилися з київських ринків [17, с.10-12].

Крім землеробства і збиральництва місцеве населення займалося гончарством. Гончарі виготовляли горщики та посуд округлої форми з невисокими шийками та вираженими плічками. Вони освоїли технології ліплення з глини. Посуд виготовляли із суцільно добре випаленого тіста. Ретельно оброблявся на поверхні не наносився додатковий декор. Особливістю гончарства стало нанесення тавр-літер у вигляді літери «З» або двозубців. В такий спосіб тавровані горщики були різних об'ємів та форми.

Населення у своїх господарствах широкого застосовувало мало різноманітний товарний посуд. Так у візантійських амфорах зберігалися продукти власного виробництва. Посуд із вушками, через які протягувався мотузок використовувався для піднімання води з криниць. Посудини з вузькою високою горловиною застосовувалися як засіб транспортування рідини [5, с.44-51].

У господарських ямах населення зберігало зерно та харчі. Збіжжя для щоденного вжитку часто трималося у горщиках. Деякі категорії населення також використовували дерев'яний посуд та мішки. Столовий посуд, яким користувалося населення мав широкий асортимент. Він був нетрадиційної форми. Під час виготовлення глеків, мисок, кришок і полов'яних речей гончарі-умільці застосовували орнаментальні мотиви.

Річка Желань (Борщагівка) була важливим водним природним об'єктом, який використовувався києворуською владою у формуванні системи оборони столиці. Давньоруську Желань локалізують у районі сучасних Жулян, ототожнюючи її з річкою Борщагівкою, що підтверджує історичну спадкоємність гідроніма [7, с.40].

Відомо, що захист Києва від зовнішніх загроз, зокрема від кочових племен, стояв на порядку денному київських князів постійно. Будівельні роботи зі створення захисних укріплень були комплексними й охоплювали зведення земляних валів та дерев'яних споруд. Славнозвісні кам'яні

фортифікації, збудовані Ярославом Мудрим, стали символом міцності Києва. Києворуськими князями зміцнювався також і західний форпост оборони столиці. Одним із них було місто Білгород (сучасне село Білогородка Бучанського району Київщини). Поява і розбудова міста була пов'язана з необхідністю укріплення підступів до Києва. Високий правий берег річки Ірпінь, а також поріччя Борщагівки склали природню основу захисної лінії (рис.1). Білгородська фортеця виступала стратегічним форпостом у стримуванні печенізьких нападів на столицю та водночас слугувала резиденцією київських правителів [9, с.282-283].

Рис. 1 Стіна Білгорода. Реконструкція [9, с.282].

Зведення такого укріплення вимагало значних обсягів будівельних матеріалів, зокрема, лісу. Фортеця мала вигляд земляно-дерев'яної споруди як і більшість фортець того часу. Князями вона постійно підтримувалася та зміцнювалася. Функціонувала фортеця у взаємодії з іншими укріпленнями, зокрема, з природнім об'єктом було русло річки Желань.

Географічне положення річки визначило її як воєнно-стратегічне місце. Вона лежала між Білгородом і Києвом, на природному підвищенні, що контролювало підходи до столиці. Її заболочені береги обмежували маневри важкої кінноти, а вузькі переправи змушували війська концентруватися у тісних ділянках. Саме ці природні умови спричинили поразку князівських дружин, які не змогли швидко перегрупуватися. Отже, битва 1093 р. показує не лише військову роз'єднаність князів, а й стратегічну роль Желані як елементу природної оборонної системи Києва. Тому береги річки Желані

(Борщагівки) стали полем численних битв і міжусобних сутичок руських князів між собою та кочівниками. Половецький князі активізували свої походи на Київ. Рейди та набіги ставали регулярними. Печенізькі орди на березі Желані часто розбивали табір, щоб організувати штурм фортеці Білгород. В 968 і 997 роках київські князів успішно відбили наступ печенігів. 1093 рік став роком який Нестор-Літописець згадає у контексті поразки київського князя Святополка-Ізяславовича на річці Желань в битві з половцями. Князь лише з двома дружинами врятувався втечею до Києва. Історики вважають, що битва на Желані ілюструвала політичну і воєнну роз'єднаність київських князів, а саме нездатність об'єднатися під загрозою небезпеки наступу ворога. П.П Толочко зазначив: *«Події 1093 р. з усією очевидністю показали, що для успішної боротьби з половцями необхідні об'єднані зусилля багатьох князівств. Згоди між князями, однак, не було.»* [19, с.88]. Половецька орда скориставшись слабкістю Київської Русі яка наступила після внутрішніх конфліктів і розпочала вторгнення. Метою ворога було оточення Києва з тим аби продовжити далі грабування Переяславщини. Після розгрому на річці Стугна об'єднаних київських військ Святослава Ізяславовича, Володимира Мономаха, Ростислава Всеволодовича 26 травня 1093 року половці на чолі з ханом Тигорканом просунулися до Торчеська який згодом захопили і спалили. Далі їм була відкрита дорога до столиці [15, с.873].

Про поразки київських військ під Трипіллям, ідеться у «Слові о полку Ігоревім»: *І в той час Володимир Мстиславич пішов із Треполя до Вишгорода з жоною і з дітьми. У той же день [і вдова] Мстиславова [Любава], мати його, [Володимира], пішла до Вишгорода. Ярополк же з берендичами настигли Володимира на [ріці] Желяні коло [села] Доброго Дуба, та не дали берендичі стрілятися з ними, [військами Володимира], бо берендичі хитрували. І так*

їхали берендичі за ними до Всеволодового монастиря , і звідти вернувся Ярополк назад у город [9, с. 290].

Князь Святополк Ізяславович з військом виступив назустріч агресору. Його військо, яке втратило в попередніх сутичках елітні дружини, мали погану координацію, їм бракувало досвіду ведення бойових дій.

З «Повісті временних літ» дізнаємося:«...Святополк же вийшов на [річку] Желянь, і пішли обоє одні проти одних, і зступилися, і покріпшала битва. [І] побігли наші перед іноплеменниками, і падали поранені перед ворогами нашими, і многі погибли, і було мертвих більше, ніж коло Треполя. Святополк же прийшов до Києва з двома [мужами], а половці вернулися до Торчського [9, с.135, 233].

Генеральний бій розпочався вранці 23 липня 1093 року. Обидві армії вишикувалися уздовж русла річки Желань (рис. 2). Половецька кавалерія застосувала тактику швидких маневрів і ударів, характерну для степових військ. Русичі, окрилені бойовим духом, але обмежені в рухливості, не мали ефективної протидії.

Рис. 2 Битва на Желані 1093 р. Карта складена автором на основі [9, с.135, 290]

Половці здобули перемогу на річці Желянь, змусивши Святополка Ізяславовича укласти мир і поновити виплату данини. Поразка князівської дружини була значна частина дружинників загинула або потрапила в полон. 24 липня в день святих Бориса та Гліба в Києві була оголошена жалоба. Поразка київських військ на річці Желянь продемонструвала прогалини у обороні системи. Стало очевидним, що без централізованого керівництва ефективно організувати оборону неможливо.

Битва на Желані стала однією, яка призвела до втрати великої кількості людей і матеріальних ресурсів, посилила загрозу половецьких набігів. Також мала глибокі психолого-символічні наслідки для населення, спонукала до змін у військово-адміністративній структурі Русі. Це стало передумовою для пасивної оборони Мономаха і започаткований поступовий перехід до централізованого політичного управління, а також наступила відмова від воєнної тактики пасивної оборони.

У Битві на Желані була продемонстрована військова важливість річки. Водночас вона мала обмежені можливості, як оборонного рубіжу в умовах наступу мобільного степового супротивника. Присутність природної водної артерії поблизу Києва дозволила київським князям більш ефективно організувати оборонну чи наступальну тактику з тим аби стримувати ворожі напади і мати можливість вигідного розташування своїх дружин і таборів.

Події XI століття, які мали у своїй першооснові постійні міжусобиці, між князями за «столи» та землі, а також нависання постійної загрози половців змусили великокнязівську владу шукати нових форм співіснування. У цьому контексті особливого значення набув з'їзд князів у Любечі 1097 року, де було проголошено принцип: «Каждо да держит отчину свою» [8, с. 375–376]. Наслідок з'їзду стало укладення миру на річці Желань. Дана подія стала важливою віхою в політичному житті Русі. Було практично завершено процес, який розпочався після смерті Ярослава Мудрого 1054 р. який отримав назву

процесу децентралізації держави, коли сини та його онуки вели боротьбу за володіння Києвом, Черніговом, Переяславом та іншими центрами. Половецька загроза нападу робила політичну консолідацію необхідною. Постійні уособиці в свою чергу послаблювали державу. На цьому тлі серед князів поступово визріла ідея розподілу земель за родовим принципом.

З літопису бачимо, що дана подія була урочистою і мала винятковий характер події: вона мала стати переломним моментом у долі Русі. Український історик П. Толочко зазначає на тому, що мир був радше спробою тимчасового компромісу, ніж остаточним вирішенням проблеми. Мир на Желані мав важливе суспільне значення. Сподіваючись, що мир принесе загальне благо аби підкреслити його особливу цінність та зафіксувати згадки про нього мир у графіті Софії Київської [3, с. 24-37]. Написи, зроблені Паломники та кияни на стінах Софії Київської створили графіті з словами «мир» і молитви за його збереження. Це стало свідченням того, що подія виходила за межі суто князівських угод і ставала частиною суспільної свідомості (рис. 3). Таким чином були залишені сліди пам'яті про бажання «єдності та згоди». Таким чином, графіті виступають своєрідним «народним літописом», що підтверджує значущість миру.

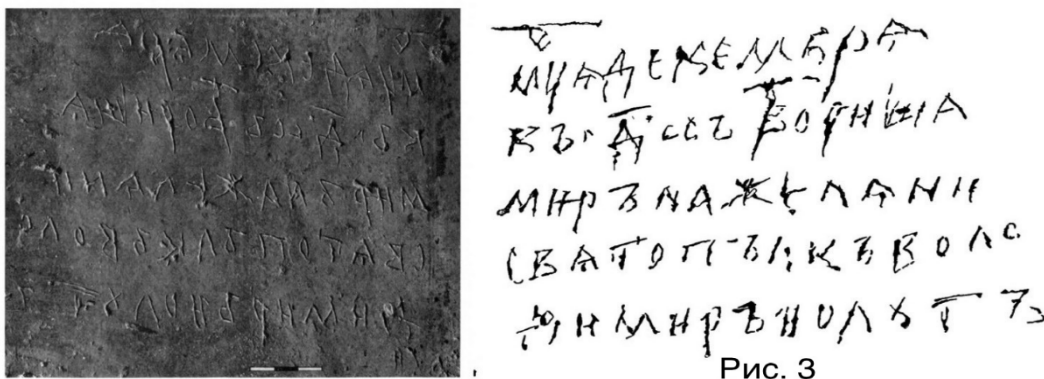

Рис. 3

Рис. 3 Графіті в соборі Софії Київської [3, с. 24]

Укладений на річці Желань мир між киеворуськими князями мав наступні наслідки. Зокрема, було закріплено поділ Русі на уділи, визнаючи спадковість «отчини», що фактично легалізувало удільну систему; він став

сигналом для населення про прагнення князів зупинити чвари, що виснажували країну; князі які присягли на хресті цим підкреслили його духовну вагу; мир і не поклавши кінця уособицям став першою спробою виробити правила співжиття в умовах політичної роздробленості Київської держави.

Отже, мир «на Желані» 1097 року це знакова подія в історії Київської держави. Він став можливим наслідком усвідомлення князями згубності внутрішньої боротьби та прагнення зберегти державу перед зовнішньою загрозою. Було започатковано нову політичну традицію —удільний устрій. Подія мала не лише державотворче значення, а стала визначальною для всього суспільства загалом. Мир «на Желані» став політичним символом для києворуського суспільства.

Поріччя річки Желані (Борщагівки) мало велике рекреаційне значення, оскільки, відігравало помітну роль у житті київської знаті та князів. Околиці Києва перебували в траєкторії впливу столиці й суттєво залежали від міста в економічному та культурному планах. Західні та північні околиці Києва, які мали вигляд великого пралісу, багатого на флору і фауну, традиційно приваблювали заможній люд слугували свого роду місцем відпочинку і розваг.

Описуючи природу рідного краю в «Повісті минулих літ», літописець Нестор зауважував: «І був довкола ліс, і бір великий, і ловили вони тут звірину». Через збір протікала річка Борщагівка, багата на рибу [9, с.4-5]. Відбувалося активне рекреаційне освоєння місцевості. Київські князі та бояри зводили тут будинки-тереми (літні резиденції). Іпатіївський літопис подає дані про появу тут селища Теремець [9, с.233]. Поселення зародилося на місці, де вздовж річки Борщагівки згодом сформувалася Братська Борщагівка та сучасний мікрорайон Теремки.

У Київській Русі, в її господарському житті, важливу функцію відігравала розбудова торговельних шляхів. Вони відігравали ключову роль в

економічному розвитку держави й Києва, адже місто розташовувалося на перетині кількох торговельних шляхів. Київ мав традиційні економічні зв'язки, зокрема, з містами Верхнього Дунаю. Один з шляхів проходив через Білгород, Здвижень, Мичськ, Ушеськ, Володимир-Волинський. Перші письмові свідчення про цей маршрут сягають 1069 року, на що звертає увагу дослідник О. Моця у своїх працях про давній Київ. Він отримав назву Волинський торговельний шлях [12, с. 38-42]. Значення його полягало в тому, що він відігравав важливу роль у освоєнні території та формуванні торгівельного маршруту «з хозар у німець». В часи Київської держави шляхи сполучення, а також первісні поселення у значній мірі залежали від рельєфу, річкової мережі, а також інших ландшафтних факторів, таких як ліси та болота. Більшість території була вкрита лісом, тому перші дороги зазвичай прив'язувалися до річкових систем.

На ділянці між Києвом і Білгородом виникло кілька шляхів із переправами. Найзручніші переправи через річку Желань ставали місцями, де активно виникали та функціонували городища. Броди через річку Желань використовувалися як складова Волинського торговельного шляху. Було прокладено кілька доріг, що з'єднували Київ із Білгородом [12, с.42-55].

Торговельними шляхами, що пролягали через Київ, користувалися іноземні купці й торговці, які постачали свої товари до імперії франків. Ними також активно користувалися арабські та європейські купці й мандрівники. Значення торгівлі та шляхів зросло за правління Володимира Великого, який завершив приєднанням до Київської Русі Волинських і Прикарпатських земель. Мережу основних шляхів визначала князівська влада. Князі були власниками земель, через які вони пролягали.

Торговельний шлях за маршрутом Київ–Білгород–Здвижень–Корчеськ–Дорогобуж–Холм–Люблін–Сандомир–Краків, а далі через Прагу і Регенсбург на верхньому Дунаї до портів Атлантичного океану, остаточно налагодився на

початку XI століття. На цьому етапі відбулося будівництво та облаштування значної кількості постійних переправ і мостів, що було однією з найважливіших функцій великокнязівської адміністрації в процесі освоєння територій.

На відрізку цього великого шляху від Києва до Білгорода проходила річка Желань (Борщагівка). Спочатку тут функціонував лише брід. Дорожнє сполучення на ділянці Київ–Волинь зберігало велике значення, тому було досить інтенсивним. Обмін товарами був зумовлений потребами Київської держави у східній торгівлі, зокрема з арабо-іранськими державами [11, с.106-112].

Попри скромні розміри річка Желань (Борщагівка) стала частиною важливого сухопутного маршруту, що поєднував Київ із Білгородом і Житомиром. Купці та мандрівники користувалися цими шляхами залежно від сезону та безпечності маршруту, що робило Борщагівку транспортною ланкою між регіонами. Контроль над річкою та прилеглими землями мав також стратегічне військове значення, оскільки дозволяв владі регулювати потоки людей і вантажів, а також захищати територію від вторгнень.

Отже, річці Желань (Борщагівці) довелося відігравати багатогранну роль у формуванні транспортних і торговельних шляхів Київської Русі. Вона слугувала не лише водним коридором для перевезення товарів, а й важливою артерією сухопутних маршрутів, що об'єднували Київ із великими містами та прилеглими регіонами.

У XIV–XVI століттях, на тлі трансформації давньоруської державності, почали формуватися нові економічні й політичні реалії, пов'язані із землеволодінням, торгівлею тощо. Освоєння земель переходило до рук монастирів, представників влади. Активно починає розвиватися монастирське землеволодіння. Поява в середній течії річки Борщагівки монастирських господарств була тісно пов'язана з економічною діяльністю Петропавлівсько-

Домініканського, Софійського, Києво-Братського, Пустинно-Микільського та Михайлівсько-Золотоверхого монастирів.

Першу писемну згадку про створення монастирського господарства знаходимо у грамоті великого князя Литовського Олександра Ягеллончика 1497 року, де йшлося про відвід «пустощі під пашню» Києво-Михайлівським монастирем [18, с.59]. У цей час п'ять київських монастирів — Петропавлівський, Софійський, Братський, Микільський і Михайлівський — на невеликих полях по берегах річки Желань заснували хутори, щоб забезпечувати монахів городиною, необхідною для приготування борщів.

Ці поселення отримали назви Борщагівок (річку перейменовано в Борщагівку, а за деякими джерелами — Борщівку). Хутір, заснований Софійським монастирем, отримав назву Софіївська-Борщагівка. Монахи займалися городництвом, рибальством, утримували пасіки та промислом по відлову бобрів. Відомий випадок суперечки між Софійським і Микільським монастирями щодо «запустілого водяного млина», у якому мешкали бобри; останньому було дозволено їх знищити київським воєводою [14].

Києво-Братський монастир отримав в господарське освоєння землі, що належать Братській Борщагівці. Тут був заснований хутір, куди приїздили ченці і студенти Київської духовної академії. Поступово територія заселялася і отримувала господарське значення. Ще в 1108–1113 рр. частина цих земель перейшла до Михайлівського і Микільського монастирів.

Монастирські господарства являли собою земельні угіддя, що забезпечували продовольством та фуражним сіном, зокрема «на борщі» (городину), для харчування ченців. Згодом землі річки Борщагівки були поділені між п'ятьма монастирями, що дали назви відповідним поселенням: Михайлівська, Софіївська, Микільська, Братська та Петропавлівська Борщагівки.

Володіння землями переходило до монастирів на підставі грамот, наданих королями або митрополитами. Так у 1569 р. Сигізмунд Август підтвердив передачу земель на яких згодом постало село Петропавлівська Борщагівка. У 1590 році київський митрополит видав грамоту на «селище Хилимонівське над р. Борщовкою», пов'язане із Софійським монастирем. Таким чином, навколо річки з'явилися численні монастирські двори із господарським та аграрним значенням.[1]

Монастирські господарства мали широку спеціалізацію виробництва. Провідна роль належала городництву вирощувалися овочі для постачання на ринки Києва. Застосовувалася трипільна система землеробства. Вирощувалися культури: горох, просо, гречка, овес, жито, пшениця. Монастирі утримували велику рогату худобу. Займалися допоміжними промислами. Господарства мали млини, пасіки, рибні лови, сіножаті та навіть гуральні. Монастирська економіка, що належала Петропавлівському монастирю включала два млини, гуральню, пасіку та лісові ділянки.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі узагальнення. Річка Желань (Борщагівка) була важливим чинником формування політичного, економічного й культурного простору Київської держави, відіграючи роль природного кордону та елемента оборонної системи столиці. Її береги стали осереддям давніх поселень, де розвивалися землеробство, ремесла та торгівля, що формували основу економіки передмість Києва. Події 1093 і 1097 років на річці Желань продемонстрували її стратегічне й символічне значення — як арени воєнних зіткнень та місця встановлення політичного миру між князями. Інтеграція Желані у Волинський торговий шлях підтвердила її роль у міжнародній торгівлі та транспортних комунікаціях Київської Русі. Формування монастирських господарств на берегах річки у XV–XVI ст. започаткувало традицію економічного освоєння території, з якої згодом виникли сучасні Борщагівки. Річка Желань виступає

не лише локальним природним об'єктом, а й історико-культурним феноменом, що відображає державотворчі процеси, духовні цінності й господарський потенціал Русі. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на кількісне оцінювання господарського значення поріччя, аналіз картографічних матеріалів і вивчення динаміки землеволодіння в наступні епохи.

Таким чином, річка Желань постає не лише як локальний природний об'єкт, а й як важливий чинник державотворчих, економічних і культурних процесів Київської Русі. Її вивчення дає змогу комплексно осмислити роль річки у формуванні історичного простору та суспільного розвитку давньої України. Історія Желані переконливо свідчить про те, що навіть малі річки України були здатні відігравати значну роль у долі держави, залишаючи глибокий відбиток у пам'яті поколінь і формуючи унікальну спадщину українського минулого.

Список використаних джерел

1. Борщагівка. Захоплюючий Київ.— URL://https://pamyatky.kiev.ua/articles/mesta/borshchagivka-32345?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 30.07.2025).
2. Васильєвський В. Г. Давня торгівля Києва з Регенсбургом // *Журнал народного просвітництва*. — Санкт-Петербург : Тип. В. С. Балашева, 1888. — С. 122–150.
3. Висоцький С. А. Давньоруські написи Софії Київської XI–XIV ст. // Київ : *Наукова думка*, 1966. — С. 24–37.
4. Готун, І., Казимир, О. «Material Culture of the Rural Suburb Population of the Medieval Kyiv». // *Археологія*, 2020 №3 С. 53–67.
5. Гунь М. «Глиняні світильники жителів селища Софіївська Борщагівка доби Руси (за матеріалами досліджень 2014 року)» // *Археологічна Керамологія* 2019. №2 С.44-51.

6. Гунь, М. О. (2018). «Керамічний комплекс давньоруського горизонту поселення Софіївська Борщагівка». // *Археологія і давня історія України* 2018, №4, С.149–164.
7. Дригалкін В. Літописна Желянь: [З історії околиці Києва селища Жуляни] // *Наука і суспільство*. 1972. № 11. С. 40.
8. Котляр М.Ф. Любецький з'їзд 1097. // *Енциклопедія історії України*: Т. 6. Ла - Мі / НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 с.: С.375–376.
9. Махновець Л. Є; відп. ред. О. В. Мишанич // *Літопис руський / пер. з давньоруської*. — Київ: Дніпро, 1989. -591 с: С. 4–5, 135, 233, 282-283, 290.
10. URL://http://history.org.ua/LiberUA/LitRusIpSp_1989/LitRusIpSp_1989.pdf (дата звернення: 02.08.2025).
11. Мовчан І. І., Писаренко Ю. Г. Давньоруська Желянь: з історії київських околиць // *Археологія*. – 1994. – № 3. – С. 106–112.
12. Моць О. П. Волинський торговельний шлях: історико-географічний аналіз // *Український історичний журнал*. — 1997. — № 5. — С. 42–55.
13. Моць О. П. Шляхи часів Київської Русі: Темпи руху на «путях» // *Археологія*, 2010 №2 С.30–42, с.38–39.
14. Падалка С. Село Софіївська Борщагівка // *Новий день*, 1999. 8 травня.
15. Плахонін А. Г. Стугна, битва на річці 1093 // *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: *Наукова думка*, 2012. – Т. 9. – С. 873.
16. Рибakov Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. // Москва: *Наука*, 1982. – 592 с. – С. 330–340.

17. Розенфельдт, Р. Л. Освітлювальні прилади // *Археологія. Давня Русь. Побут і культура* / за ред. Б. А. Рибаківа. – Москва: Наука, 1997. – С. 10–12.
18. Русанівський В. М. // *Українські грамоти XV ст.* // Київ: *Наукова думка*, 1965. — 164 с. С. 59.
19. Толочко П. П. // *Київська Русь* - Київ: Абрис, 1996. – 360 с. – С. 88.
20. Хвойка В.В. // *Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена*- Киев: Тип «Т-во Е. А. Синькевич», 1913.- 101с. С. 76-88.
21. Хільчевський В. К., Гребінь В. В., Забокрицька М. Р. // *Управління річковими басейнами: навчальний посібник* - Київ: ДІА, 2024. – 236 с. –С. 5–7
22. Черняков І. Т., Вікентій Хвойка (1850–1914) // *Археологи України XX століття*. – Київ: Інститут археології НАН України, 2019. – С.118.